

DARBHÂNE-İ ÂMİRE PARA BASIMINDAN NASIL GELİR ELDE EDİYORDU? (1766-1802 YILLARI ARASINDAKİ VERİLERE GÖRE)

HOW DID IMPERIAL MINT OBTAIN INCOME FROM MINTING?
(BASED ON DATA BETWEEN 1766-1802)

Ömerül Faruk BÖLÜKBAŞI*

Öz

Darbhâne-i Âmire maden ocaklarından ve piyasadan hammadde sağlıyordu. Söz konusu kaynaklardan temin edilen kıymetli maden sikkeye dönüştürülüyor ve Darphane dışı dokunur miktarda darp geliri elde ediyordu. Maden ocaklarından gelen hammaddenin kullanımıyla gelir temini doğal görünmektedir. Ancak piyasadaki eski sikkelerin nakit para ödenerek toplanması, eritilerek bundan yeniden sikke basılması ve gelir elde edilmesi ilk bakışta anlaşılması güç bir durum gibidir. Darphane sikke darbindan nasıl gelir sağlayabilmekteydi, özellikle eski sikkelerin yeni sikkelere dönüştürülmesi esnasında bu nasıl olabilmekteydi? Bu sorular etrafında yazılan makalenin dayandığı veriler 1766-1802 yılları arasına ait bir grup darphane defterini esas almaktadır. Darphane'nin maden ocaklarından gelen gümüşten gelir elde etmesini sağlayan temel faktör devletin fiskalist madencilik politikalarıydı. Yerli sikkeleri dönüştürürken kâr etmesini sağlayan ise tağşişler ve nakıs sikkeleri toplama operasyonlarıydı. Yabancı sikkeler hammadde olarak kullanıldığında Darphane'ye gelir sağlayan ise piyasalar arasında maden fiyatlarının farklı olmasıydı. Arbitraj sayesinde Darphane uygun fiyata gümüş temin edebiliyordu. Ayrıca Osmanlı piyasasına gelen, Darphane'nin en çok talep ettiği sikke olan İspanyol riyali yüksek oranda gümüş içeren, ama gümüş içeriğine göre nispeten düşük bir rayiçle toplanabilen bir sikkedydi.

Anahtar Kelimeler: Darp faizi, yabancı sikke, riyal, arbitraj, tağşiş

Abstract

Darbhâne-i Âmire obtained raw materials from mines and the market. The precious metals obtained from these sources were converted into coins and the Mint earned a substantial amount of minting revenue. It seems natural that the use of raw materials from the mines would generate revenue. However, collecting old coins from the market by paying cash, melting them down to mint new coins and generating revenue from them seems difficult to understand at first glance. How was the mint able to generate revenue from the minting of coins, especially when old coins were converted into new coins? This article is based on a group of mint books from 1766-1802. The main factor enabling the mint to generate revenue from the silver coming from the mines was the state's fiscalist mining policies. It was the operations of adulteration and collection of defective coins that enabled it to make a profit while converting domestic coins. When foreign coins were used as raw materials, it was the different mineral prices across markets that provided the Mint with income. Arbitrage allowed the Mint to obtain silver at favorable prices. In addition, the Spanish rial, the most demanded coin in the Ottoman market, was a coin with a high silver content but could be collected at a relatively low price.

Keywords: Seigniorage, foreign coins, piece of eight (real de a ocho), arbitrage, debasement

Sikke darbı antik dönemden itibaren hükümdarlara has bir ayrıcalıktı. Bu nedenle para basımından temin edilen gelir de onlara ait kabul edilirdi. Avrupa siyasi geleneğinde *seigniorage* olarak isimlendirilen bu geliri Osmanlılar “*darphane faizi/darp faizi*” olarak adlandırırdı. Darbhâne-i Âmire darp gelirinden padişah ve valide sultan aylığı olarak Enderun-ı Hümâyun Hazinesi'ne bir miktar ödeme yapar, artan kısmı da yine aynı kuruma teslim ederdi. Darphane idarecilerinin en büyük korkusu, maden temin edilememesi sonucu para

* Prof. Dr., Marmara Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Tarih Bölümü, faruk.bolukbasi@marmara.edu.tr, ORCID ID: 0000-0002-4868-2253

This article was checked by intihal.net.

Makale Gönderim Tarihi: 31. 10. 2024

Makale Kabul Tarihi: 16.12.2024

Darbhâne-i Âmile Para Basımından Nasıl Gelir Elde Ediyordu? (1766-1802 Yılları Arasındaki Verilere Göre)

basılamaması ve neticede darp faizi elde edilememesiydi. Bu sebeple para darbının sürdürülebilmesi ve böylelikle darp faizi elde edilebilmesi çok önemsenirdi.¹

Para darbı sırasında elde edilecek kâr oranını, diğer bir ifadeyle darp faizini belirleyen birçok unsur olmasına rağmen temel faktör hammaddenin nereden ve nasıl temin edildiği idi. Esasında Darphane'nin kıymetli maden temin ettiği iki önemli kaynak vardı: Maden ocakları ve piyasa. Maden ocakları devlet kontrolünde olduğu için nispeten düşük bir bedelle maden temini mümkün olabiliyordu. Piyasadan tedarik edilen kıymetli maden ise esasında halk arasında tedavül eden eski sikkelerdi. Bunların bir kısmı yabancı, bir kısmı ise yerli sikkelerden oluşuyordu. Devlet kontrolündeki maden ocaklarından gelen ve bu yüzden maliyeti düşük olan altından/gümüşten para basıldığında gelir elde edilmesi şaşırtıcı değildi. Ancak Darphane'nin piyasadaki eski sikkeleri, karşılığında nakit ödeme yaparak toplayıp yeniden para basması ve bundan gelir elde etmesi şaşırtıcı görünmektedir. Bu nasıl mümkün olabilmekteydi?

Darphane'nin emisyon hacmine dair elimizdeki bilgiler bize Darphane'nin bastığı paranın çok önemli bir kısmının yerli ve yabancı eski sikkelere dayandığını, maden ocaklarından gelen kıymetli madenin rolünün ikincil önemde olduğunu gösterir. Öte yandan maden ocakları kaynaklı hammaddenin yüksek oranda kâr bıraktığını, piyasa kaynaklı madenin ise düşük oranda kâr sağladığını ortaya koyar. 1766-1802 yılları arasında para basımında kullanılan 3.091 tonu aşkın gümüşün 232 tona yakını maden ocaklarından elde edilirken; 941 ton kadar yabancı sikkelerin, 1.918 ton kadar ise Osmanlı sikkelerinin toplanıp eritilmesiyle elde edilmişti.²

1) Maden Ocaklarından Gelen Kıymetli Madenden Para Basıldığında Nasıl Gelir Elde Ediliyordu?

Osmanlı idari teşkilatı devlet ve toplumun ihtiyaçlarını en uygun şartlarda karşılamak üzere inşa edilmiş sofistike bir işe ve lojistik sistemine dayanıyordu.³ Söz konusu sistemin önemli bileşenlerinden biri de maden ocaklarıydı. Bu sistem sayesinde altın, gümüş, bakır, demir gibi madenler Ordu, Tersane, Tophane, Darphane gibi devlet kurumlarıyla, toplumun farklı kesimleri arasında dengeli bir şekilde dağıtılıyor ve kullanılıyordu. Söz konusu dengenin belirlenmesinde devletin stratejik bazı öncelikleri belirleyici oluyordu. Darphane'nin para basımına devam edebilmesi düzenli olarak altın ve gümüş tedarik edebilmesine, bunu da en uygun şartlarda yapmasına bağlıydı. Bu yüzden altın ve gümüş çıkarılan madenler Darphane tarafından idare ve kontrol ediliyordu. Böylelikle Darphane'nin en uygun şartlarda hammadde temini mümkün olabiliyordu.

Maden ocaklarında üretilen altın ve gümüşün bir kısmı devlet/Darphane tarafından vergi olarak ücretsiz, kalan kısmı ise belirlenmiş fiyat üzerinden satın alınırdı. Maden emini bu satın alma işlemi esnasında Darphane'den verilmiş olan sermayeyi kullanırdı. Maden ocaklarından Darphane'ye sevk edilen kıymetli madenin fiyatı XVIII. yüzyıl boyunca çok fazla değişmemiştir.⁴ Tağşişler nedeniyle her türlü metanın fiyatı artarken maden ocaklarından gelen gümüşün fiyatının değişmemesi, Darphane'nin elde ettiği kâr oranının zamanla çok fazla arttırmasını sağlamıştır. Bu hususta Darphane kayıtlarına müracaat ettiğimizde iddiamızı destekleyen birçok kanıt tespit edebiliriz. Mesela hicri 1119 yılı Muharrem ayında (miladi

¹ Ömerül Faruk Bölükbaşı, *XVIII. Yüzyılın İkinci Yarısında Darbhâne-i Âmile*, İstanbul 2013, s. 120 -125.

² Ömerül Faruk Bölükbaşı, "Darphane Defterleri Işığında Osmanlı Piyasasında Yabancı Sikkeler" *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, Sayı: 47, İstanbul 2022, s. 345 – 384; Ömerül Faruk Bölükbaşı, "Darbhâne-i Âmile Osmanlı Sikkelerini Neden Tecdid Ediyordu? Para Emisyonuna Osmanlı Sikkelerinin Katkısı (1766 - 1802)", *Aşk İle Çalışan Yorulmaz, Ali Akyıldız Armağanı*, Cilt: II, ed. M.Y. Ertaş, İ. Yurdakul, Ö. F. Bölükbaşı, İstanbul 2024, s. 411 – 425.

³ Bu konuda bkz. Mehmet Genç, "Osmanlılar: İktisadî ve Ticarî Yapı", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt: XXXIII, İstanbul 2007, 525 – 532.

⁴ Ömerül Faruk Bölükbaşı, "Osmanlı Madencilğini Darphane Defterleri Üzerinden Okumak: XVIII. Yüzyılın İkinci Yarısında Osmanlı Devleti'nde Gümüş Üretimi" *Tarih Dergisi*, Cilt: 78, Sayı:2022/3, s. 51 – 71; Bölükbaşı, *Darbhâne-i Âmile*, s. 69 – 105.

Darbhâne-i Âmire Para Basımından Nasıl Gelir Elde Ediyordu? (1766-1802 Yılları Arasındaki Verilere Göre)

Nisan/Mayıs 1707) Darphane'ye Kratova ve Sidrekapsi maden ocaklarından gelen 28.096 dirhem gümüşten 7.372,5 zolota basılmış; 454,5 zolota gelir elde edilmiştir. Para basımında kullanılan gümüşün her bir dirhemi için Darphane 19,5 akçe ödeme yapmıştı. Elde edilen kârın oranı ise ancak %6'yı biraz aşabilmişti.⁵

Hicri 1154 yılı Rebiülevvel ayında (miladi Mayıs/Haziran 1741) ise Ergani maden ocağından Darphane'ye gelen 31.370 dirhem gümüşten 6.810,75 kuruş basılmış, bu işlemde 940,5 kuruş gelir elde edilmişti. Gümüşün dirhemine 22 akçe ödeyen Darphane'nin bu darphane işleminde kâr oranı %14'e yakındı.⁶ Aradan yarım asırdan fazla bir süre geçtikten sonra, hicri 1212 yılı Zilkâde ayında (miladi Nisan/Mayıs 1798) Darphane'ye Keban ve Gümüşhane madenlerinden 72.830 dirhem gümüş gelmişti. Bundan 34.880 kuruş basılmış, 21.058 kuruş gelir elde etmişti. Gümüşün dirhemine ödenen bedel hâlâ 22 akçeydi. Darphane'nin kâr oranı ise oldukça artmış %60 civarına ulaşmıştı.⁷

Aynı süreçte kuruş ve akçe gibi Osmanlı sikkeleri gümüş içeriğini büyük oranda yitirmiş, kuruşun gümüş içeriği 1719 yılında 15,874 gram seviyesindeyken; 1789 yılında 6,542 grama inmişti.⁸ Bu durum kuruşun gümüş içeriğinin %60'a yakını kaybetmiş olması anlamına geliyordu. Osmanlı sikkelerinin yaşadığı büyük değer kaybına rağmen maden ocaklarından gelen gümüşe Darphane'nin verdiği fiyatın çok az artmış olması dikkat çekicidir ve iki meseleye dair kayda değer fikir verir. İlki Darphane'nin maden ocağı kaynaklı gümüşten sikke basarken elde ettiği kârın oranının %6'lardan %60'lara kadar çıkması, ikincisi ise literatürde zikredilen ve Osmanlı madenlerinin üretim rakamlarının XVIII. yüzyılda düşüş trendinde olması.⁹ Devletin/Darphane'nin para ve madencilik politikalarında sergilediği fiskalist tavır, Darphane'nin gelirini arttırırken maden ocaklarındaki üretimin azalmasına etki etmiş olmalıdır.

Maden ocaklarından hammadde temininde durum bu şekildeyken, piyasadan maden temininde gümüşe verilen bedel kuruşun değer kaybına paralel bir seyir izlemiştir. Hicri 1115 yılı Zilhicce ayında (miladi Nisan/Mayıs 1704) piyasadan toplanan ve 167.700 dirhem gümüş içeren solye¹⁰ eritilerek akçe basılmış ve bu darphane işleminden 28.541,5 esedi kuruş¹¹ değerinde akçe elde edilmişti. Sağlanan kâr ise 941 esedi kuruş değerindeydi. Darphane bu işlem esnasında solyeden elde edilen gümüşün bir dirhemine 19,6 akçe civarında bir bedel ödemişti. Elde edilen gelir sadece %3'ün biraz üzerindeydi.¹² Hicri 1212 Zilkâde ayında (miladi Nisan/Mayıs 1798) piyasadan bir miktar solye toplanmış, 166.600 dirhem miktarında gümüş elde edilmişti. Bu gümüşün dirhemine verilen bedel 50 akçe civarındaydı. Yapılan bu para basım işleminden 79.788,25 kuruş elde edilmiş; 10.737 kuruş gelir sağlanmıştı. Kâr oranı %13'ün üzerindeydi.¹³ Maden ocağı kaynaklı gümüşten sağlanan gelirin oranında yaşanan artışa kıyasla oldukça sınırlı miktardaydı.

⁵ BOA., *MAD.d.*, nr. 3159, vr. 86b, 87a.

⁶ BOA., *D.BŞM.d.*, nr. 2515.

⁷ BOA., *HH.d.*, nr. 22134.

⁸ Bölükbaşı, *Darbhâne-i Âmire*, s. 132.

⁹ Bölükbaşı, *XVIII. Yüzyılın İkinci Yarısında Osmanlı Devleti'nde Gümüş Üretimi*, s. 51 – 71.

¹⁰ Solye ifadesi Osmanlılar tarafından 28 gram ağırlığında, binde 980 ayarında bir gümüş Avrupa sikkesini ifade etmek üzere kullanılır. Söz konusu sikkenin hangi ülkeye ait olduğu meselesi muğlaktır (Bölükbaşı, *Yabancı Sikkeler*, s. 356 – 360).

¹¹ Osmanlılar 120 akçe değerindeki kendi kuruşlarını 1719 yılında basmaya başlamışlardır. Bundan önce kayıtlarda geçen esedi kuruş ifadeleri – eğer Hollanda taleri kastedilmiyorsa – hesap parası olan esedi kuruştur. 1690 yılında 80 akçe değerinde zolotalar basılmaya başlanmış, aynı tarihte zolotanın üzerinde 120 akçe değerinde bir hesap parası belirlenmiştir. Bu para fiziki olarak var olmayan, yalnızca muhasebe işlemlerinde kullanılan bir hesap birimidir. 1719 tarihinde ise Darphane'de 120 akçe değerinde Osmanlı kuruşlarının darb edilmeye başlanmasıyla söz konusu hesap parası sonra ermiştir. Bu hususta ayrıntılı değerlendirmeler için bkz. Ömerül Faruk Bölükbaşı, "İstanbul'da Doğan Bir Osmanlı Sikkesi: Kuruş (Yeni Belge ve Tespitler Işığında Osmanlı Kuruşunun Ortaya Çıkış Hikâyesi)", *Osmanlı İstanbulu VI*, İstanbul 2019, 399 – 415.

¹² BOA., *MAD.d.*, nr. 3141, s. 177.

¹³ BOA., *HH.d.*, nr. 22134.

Darbhâne-i Âmire Para Basımından Nasıl Gelir Elde Ediyordu? (1766-1802 Yılları Arasındaki Verilere Göre)

Toparlarsak, maden ocaklarından elde edilen gümüşten kâr edilmesini ve bu kârın oranının XVIII. yüzyıl boyunca artmasını sağlayan husus devletin kendi lehine maden üreticilerinin aleyhine uyguladığı fiskalist madencilik politikalarıdır. Bu politika Darphane'nin ve Osmanlı hazinesinin lehine bir durum ortaya çıkarmıştır. Ancak Osmanlı madenciliğinin üretimi potansiyeli üzerinde olumsuz etkileri olmuş gibi görünmektedir.

2) Yabancı Sikkelerin Toplanmasıyla Sağlanan Kıymetli Madenden Nasıl Gelir Elde Ediliyordu?

Piyasada tedavül eden yabancı sikkeler Darphane için çok önemli bir hammadde kaynağıydı. Ancak Darphane'nin piyasadan yabancı sikkeleri toplayıp Osmanlı sikkesine dönüştürmesi ve bundan gelir elde edebilmesi ilk başta anlaşılması güç bir durum gibi görünmektedir. Avrupa'dan Osmanlı topraklarına hususi olarak sikke ticareti için gelen ve bunu kazanç kapısı hâline getirmiş yabancı tüccarların varlığı bilinmektedir.¹⁴ Söz konusu tüccarlar bu işi yapmaya, Darphane de bu sikkeleri hammadde olarak kullanmaya devam ettiğine göre iki tarafta düzenli olarak kâr ediyor olmalıdır. Kıymetli madenden imal edilmiş bir sikkeyi eritip tekrar sikke basmak nasıl gelir getirebiliyordu?

Meseleyi daha açık ortaya koyabilmek için Darphane kayıtlarına bakmak faydalı olacaktır. Mesela hicri 1194 yılı Safer ayında (miladi Şubat/Mart 1780) Darphane bir miktar kara kuruşu¹⁵ eriterek 40.500 dirhem saf gümüş elde etmişti. Bu gümüşü kullanarak gerçekleştirdiği para darbından 12.174 kuruş 50 akçe elde etmiş, masrafları karşıladıktan sonra elinde kâr olarak 724 kuruş 31 akçe kalmıştı. Bu işlem esnasında kullanılan 40.500 dirhem gümüşün bedeli olarak Darphane 11.291 kuruşluk bir ödeme yapmıştır. O dönemdeki kuruşun gümüş içeriğine baktığımızda bir kuruşun 3,3 dirhem (10,583 gr.) saf gümüş ihtiva ettiğini görürüz. Dolayısıyla 11.291 kuruş 37.260,3 dirhem saf gümüş demektir. Bu da Darphane'nin tedarik ettiği kara kuruştan elde ettiği 40.500 dirhem gümüşün karşılığını 37.260,3 dirhem gümüşle ödemesi anlamına gelmektedir.¹⁶

Başka bir örnek daha verelim. Darphane hicri 1216 yılı Rebiülahir ayında (miladi Ağustos/Eylül 1801) bir miktar solye temin etmiş, bunun eritilmesiyle 52.284 dirhem saf gümüş elde etmişti. Bu gümüşten 25.231,5 kuruş basılmış; 3.334 kuruş gelir elde edilmişti. Darphane'nin hammadde olarak kullandığı solye için ödediği bedel 21.569,5 kuruştur. O dönemde bir kuruşun içinde 2,04 dirhem (6,542 gr.) gümüş bulunuyordu. Dolayısıyla Darphane 52.284 dirhem gümüşün karşılığını 44.001,78 dirhem gümüşle ödemiştir.¹⁷ Verilen örnekler çok dikkat çekici bir durumu ortaya koymaktadır. Darphane 52.284 dirhem gümüşün karşılığını 44001,78 dirhem gümüşle; 40.500 dirhem gümüşün karşılığını 37.260,3 dirhem gümüşle ödemiştir. Bu nasıl mümkün olabiliyordu?

Bu durumu mümkün kılan faktörler üzerinde düşünüldüğünde öncelikle birkaç husus akla gelir. İlki altın ve gümüşün değerinin piyasalar arasında farklı olmasıdır. Örneklerin verildiği tarihlerde, batıya doğru gittikçe altın, doğuya doğru gittikçe gümüş değerleniyordu. Bu durumdan yararlanmak isteyenler altın ve gümüş sikkeleri veya maden külçelerini daha değerli olduğu bölgelere götürüp arbitraj geliri sağlıyordu. Avrupalı tüccarlar Osmanlı Devleti ile kendi memleketleri arasındaki altın gümüş paritesi farkından istifade ederek Avrupa'dan getirdikleri

¹⁴ Edhem Eldem, *French Trade in Istanbul in the Eighteenth Century*, Leiden 1999, s. 174-202.

¹⁵ Kara kuruş ifadesi Osmanlılar tarafından büyük boydaki birçok Avrupa gümüş sikkesini ifade etmek üzere kullanılıyordu. Ancak XVIII. yüzyılın ikinci yarısında Darphane kayıtlarında daha çok İspanyol riyali için kullanılmıştır (Bölükbaşı, *Yabancı Sikkeler*, s. 356 – 360).

¹⁶ BOA., *HH.d.*, 12070.

¹⁷ BOA., *HH.d.*, 22134.

Darbhâne-i Âmire Para Basımından Nasıl Gelir Elde Ediyordu? (1766-1802 Yılları Arasındaki Verilere Göre)

gümüş sikkeleri Osmanlı piyasasında satıyor ve kâr elde ediyordu¹⁸. Ancak bu işlemlerde elde edilen kâr tek taraflı değildi.

İkincisi, gümüş içeriği fazla olan bazı sikkelerin nispeten düşük bir rayiçle Osmanlı piyasasına geliyor olmasıydı. Yabancı sikkelerin kıymeti İzmir, İstanbul, Halep gibi Osmanlı şehirlerinde arz ve talebe göre değişebilmekteydi. XVIII. yüzyılda Avusturya taleri ve İspanyol riyali için bu durum geçerliydi. Maria Theresa talerinin içerdiği gümüş miktarı İspanyol riyalindekinden daha azdı. Ancak yüksek bir talebe sahip olması nedeniyle piyasada gümüş içeriğine göre daha değerliydi. Bu durum XVII. yüzyılda Osmanlı piyasasında birlikte tedavül eden Hollanda taleri ile İspanyol riyali arasındaki ilişkiyi hatırlatmaktadır. O dönemde de Hollanda taleri düşük gümüş içeriğine rağmen yüksek bir talebe sahipti. Bu yüzden de içerdiği gümüşün üzerinde bir kıymetle tedavül ediyordu. İspanyol riyalinde ise durum farklıydı. Gümüş içeriği fazla olmasına rağmen daha az talep edildiği için rayici de nispeten düşüktü. Piyasadaki talebin belirlenmesinde sikkelerin basım kalitesi, biçimi, görüntüsü etkili oluyordu. İspanyol riyalleri çok biçimsiz, kenarları düzensiz şekilde basıldığı için halkın talebi olumsuz etkileniyordu. Düzgün darp edilmiş ve kenarları biçimli sikkeler daha fazla rağbete sahipti. Bu durum Hollanda talerinde olduğu gibi Avusturya talerinde de etkili oluyor, bunların rayicini yükseltiyordu. İspanyol riyalleri ise aynı gerekçelerle göreceli olarak düşük bir rayiçle tedavül ediyordu. Riyal gibi daha az talep edilen ve bu yüzden gümüş içeriğine göre daha düşük bir rayiçe sahip olan bir sikke Darphane için biçilmiş kaftandı. Bu sayede Darphane yüksek gümüş içeren bu sikkeyi oldukça uygun şartlarda piyasadan toplayabiliyordu. Darphane'ye riyal getirmek Fransız tüccarlar için de kazançlı bir işti. Marsilya piyasasından riyalleri uygun şartlarda toplayan tüccarlar, bunları Darbhane-i Âmire'ye kâr ederek satıyorlardı.¹⁹ Bu hususta önemli bir noktaya daha temas edelim. Osmanlı İmparatorluğu ile İspanyol Kraliyeti arasında XIX. yüzyıl başlarında yapılan ticaret antlaşması görüşmelerinde Osmanlı Devleti'nin en büyük talebi İspanyol tüccarların Darphane'ye riyal getirmesiydi. Bu dönemde Napolyon'un Mısır'ı işgalinden sonra başlayan ve Osmanlı-Fransız ticaretini baltalayan fetret devri nedeniyle Fransız tüccarlar Osmanlı limanlarına eskisi gibi gelemiyordu. Bu yüzden riyalin İspanyol tüccarlar tarafından getirilmesi Osmanlıların en büyük arzusuuydu.²⁰ Bu bile tek başına İspanyol riyalini dönüştürmenin Darphane için ne kadar kazançlı bir iş olduğunu gösterir. Nitekim 1766–1802 yılları arasında Darphane'nin temin ettiği 941 tonu aşkın gümüş içeren yabancı sikkenin 645 tondan fazlası, yani üçte ikisinden ziyadesi İspanyol riyaliydi.²¹

Öte yandan belirtilmesi gereken bir diğer husus Darphane'nin yabancı sikkeleri dönüştürürken sağladığı kârın mağşuş yabancı sikkeler söz konusu olduğunda daha da arttığıydı. Nitekim Osmanlıların maryaş olarak adlandırdıkları ve Osmanlı piyasasında genellikle mağşuş olarak tedavülünden şikayet ettikleri kreuzer adlı Habsburg sikkesi için bu durum geçerlidir. Bu sikke dönüştürüldüğünde, diğer yabancı sikkelerden daha yüksek oranda

¹⁸ Numan Elibol, Mesut Küçükkalay, "The Reasons and The Mechanism of Coin Trade Between Europe and The Ottoman Empire", *Klasikten Moderne Osmanlı Ekonomisi*, ed. Arif Bilgin, Burhan Çağlar, İstanbul 2019, s. 95 – 106; D. O. Flynn, A. Giráldez, "Silver and Ottoman Monetary History in Global Perspective", *The Journal of European Economic History*, Vol.: 31, Number: 1, 2002, s. 9 – 43; Eldem, *French Trade in Istanbul*, s. 174-202.

¹⁹ Eldem, *French Trade in Istanbul*, s. 174-202; E. Frangakis-Syreet, *18. Yüzyılda İzmir'de Ticaret (1700-1820)*, çev. Ç. Diken, İzmir 2006, s. 126 – 140; G. D. Choksy, "Sir Dudley North's Earliest Known Essay on Monies and Prices: Analysis of the Ottoman Empire's Great Recoinage", *History of Political Economy*, Cilt: 39, Sayı: 3, 2007, s. 435 – 452.

²⁰ BOA., HAT, 241/13547; HAT, 241/13551; K. Beydilli, "İspanya", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt: XIII, İstanbul 2001, s. 162 – 170; Tufan Turan, "Osmanlı – İspanyol Karadeniz Ticaret Müzakereleri ve İspanya'nın Karadeniz Ticaretine Girişi", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt: 7, Sayı: 32, s. 252 – 271.

²¹ Bölükbaşı, *Yabancı Sikkeler*, s. 371-372.

Darbhâne-i Âmire Para Basımından Nasıl Gelir Elde Ediyordu? (1766-1802 Yılları Arasındaki Verilere Göre)

kâr bırakıyordu. Anlaşılan mağşuş sikkeleri toplarken daha düşük bir bedelle ödeme yapma imkanı vardı.²²

Osmanlı kuruşunun ağır tağşışlere maruz kaldığı XVIII. yüzyılın son çeyreğinde yüksek ayarlı yabancı sikkeleri eritip tekrar sikke basmak daha da kârlı hale gelmiş olmalıdır. Toparlamak gerekirse Osmanlılar için gümüşün daha ucuz olduğu bölgelerden gelen sikkeleri alıp, Osmanlı paralarına dönüştürmek nispeten düşük oranlı da olsa kâr getiren bir uygulamaydı. İspanyol riyalı içerdiği gümüşe oranla düşük bir rayiçten temin edilebiliyordu. Osmanlı Devleti'nin XIX. yüzyıl başlarına kadar Avrupa'yla ticaretinde açık vermiyor olması iç piyasaya bol miktarda gümüş sikke gelmesini sağlıyordu. Bu durum da Darphane'nin hammadde temininde çok fazla güçlük çekmemesini mümkün kılan faktörlerden biriydi.

3) Osmanlı Sikkelerinin Toplanmasıyla Sağlanan Kıymetli Madenden Nasıl Gelir Elde Ediliyordu?

Piyasadaki eski Osmanlı sikkeleri de Darphane için önemli kıymetli maden kaynaklarından biriydi. Darphane'nin piyasadaki Osmanlı sikkelerini toplamasına vesile olan temel birkaç husus vardı: Cüluslar, tağşışler/sikke tecdidleri, nakıs vezinli sikkelerin yenilenmesi zarureti ve kıtalararası/bölgelerarası maden hareketlerinin etkisinden kaçınma çabası.²³

Bunlardan özellikle ilk üçü Darphane'nin çok miktarda maden temin etmesini ve gelir sağlamasını mümkün kılıyordu. Klasik dönemde cülusların ardından eski sikkelerin tedavülü yasaklanır, bunlar toplanıp eritilir yeni padişah adına tekrar sikke basılırdı. Böylece herkes elindeki sikkeyi darphanelere getirmek, sikkenin tecdit masraflarına katlanmak zorunda kalırdı.²⁴ Klasik dönemde konulan akçe yasakları esnasında eski sikkelerin ne ölçüde toplanabildiğini bilemiyoruz. Ancak elimizdeki veriler XVIII. yüzyılda bunun çok fazla gerçekleştirilemediğini gösteriyor.²⁵ Dolayısıyla 1766-1802 yılları arasında Darphane'nin Osmanlı sikkelerini toplayabilmesini sağlayan asıl faktör cüluslar değil, tağşışlerdi. Tağşış operasyonları esnasında piyasadaki eski sikkeler çeşitli kampanyalarla toplanıyordu. Özellikle hazinenin darlık içine düştüğü harp zamanlarında devlet tarafından kıymetli maden kullanımı sınırlandırılıyor, eski sikkeler toplanıyor ve kıymetli maden içeriği azaltılarak yeniden basılıyordu. Bütün bu işlemler sırasında sikkeler daha uygun bir rayiçle toplanıyordu. Devlet bu süreçte şeyhülislamdan fetva almak gibi enstrümanları da kullanıyor ve Darphane'ye gelen kıymetli madeni belirli bir kur üzerinden kabul ediyordu. Bu tür cebri tedbirlerin alındığı, fiyat tahditlerinin yapıldığı hicri 1203 Cemaziyelevvel (1789 Ocak) ve Zilhicce aylarında (1789 Eylül) yapılan iki tağşışten sonraki birkaç yılda kâr oranı %25'in altına düşmemişti. Ancak her tağşış sürecinde bu tür yüksek gelir artışları görülememiştir.²⁶

Kâr oranı piyasada tedavül eden nakıs/mağşuş yerli sikkelerin toplanması sırasında daha da yüksek oluyordu. Bunlardan elde edilen kârın ortalaması 1766-1802 yılları arasında diğer yerli sikkelere göre daha yüksek olup, %25'e yakındı.²⁷ Anlaşılan nakıs vezinli sikkeleri toplamak için yapılan operasyonlarda mübâyaacılar daha uygun şartlarda gümüş sikke alabiliyorlardı. Bu da doğal olarak kârı arttırmaktaydı. Nitekim belgelerden anlaşıldığına göre nakıs sikkeleri toplamakla görevlendirilen kimselere sikkelere ödenecek bedelin nasıl hesaplanacağı, ödeme yapılırken eksik kısım için nasıl fiyat kırılacağı ayrıntılı bir şekilde açıklanıyordu. Uygulama da buna göre yapılıyordu.²⁸

²² Bölükbaşı, *Yabancı Sikkeler*, s. 371-383; B. S. Baykal, "Osmanlı İmparatorluğu'nda XVII. ve XVIII. Yüzyıllar Boyunca Para Düzeni İle İlgili Belgeler", *Türk Tarih Kurumu, Belgeler*, Cilt: IV, Sayı: 7 – 8, 1967, s. 72 – 73.

²³ Bölükbaşı, *Darbhâne-i Âmire Osmanlı Sikkelerini Neden Tecdid Ediyordu*, s. 411 – 425.

²⁴ Halil Sahillioğlu, "Akçe" *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt: II, İstanbul 1989, 224 – 227.

²⁵ Bölükbaşı, *Darbhâne-i Âmire Osmanlı Sikkelerini Neden Tecdid Ediyordu*, s. 411 – 425.

²⁶ Bölükbaşı, *Darbhâne-i Âmire*, s. 107 - 132.

²⁷ Bölükbaşı, *Darbhâne-i Âmire Osmanlı Sikkelerini Neden Tecdid Ediyordu*, s. 411 – 425.

²⁸ BOA. C.DRB, 63/3121.

Darbhâne-i Âmire Para Basımından Nasıl Gelir Elde Ediyordu? (1766-1802 Yılları Arasındaki Verilere Göre)

Bir diğer husus ise Darphane'nin aynı sikkeyi giderek daha uygun şartlarda temin edebiliyor olmasıydı. Mesela 18 gram ağırlığında altmış ayarında bir kuruştan elde edilen gümüşün bir dirhemine Darphane, 1780 yılında 32 akçe verirken 1802 yılında 46 akçe veriyordu. Ancak 1780 yılının 32 akçesi 2,824 gram gümüşe karşılık gelirken, 1802 yılının 46 akçesi 2,516 gram gümüşe tekabül ediyordu. Dolayısıyla eski bir sikke piyasada kaldığı ve mübayaacıların radarına girdiği müddetçe giderek daha düşük maliyetle temin edilebiliyordu. Bunun doğal sonucu da daha yüksek kârı.²⁹

Toparlarsak Darphane'nin 1766-1802 yılları arasında Osmanlı sikkelerini dönüştürerek gelir elde etmesini sağlayan temel sebepler, taşışlar ve nakıs sikkelerin toplanması için yapılan operasyonlardı. Bu iki durumda da devlet eski sikkeleri nispeten daha düşük bir bedelle toplatabiliyordu. Bunun doğal sonucu da darp gelirinin artmasıydı.

Genel Değerlendirme ve Sonuç

Darphane 1766-1802 yılları arasında 3.091 tonu aşkın gümüşü sikkeye dönüştürerek 349.750.375 kuruşluk sikke elde etmiş, bundan da 58.189.268 kuruş kadar gelir temin etmişti. Osmanlı sikkelerinin toplanıp eritilmesinden sağlanan gümüşten 215.547.853 kuruş basılmış, 30.356.531 kâr edilmişti. Yabancı sikke menşeli gümüşten ise 108.541.221 kuruş darp edilmiş, 15.361.029 kuruşu gelir ele geçmişti. Maden ocaklarından gelen gümüşten ise 26.661.30 kuruş basılmış, 12.471.708 kuruş kâr temin edilmişti. Maden ocaklarından sağlanan gümüşün bıraktığı ortalama kâr %48'i aşarken, Osmanlı sikkeleri ve yabancı sikkelerin bıraktığı ortalama kâr %15'in altındaydı.³⁰

Darphane'nin para basımından elde ettiği gelire Osmanlılar "*Darphane faizi/darp faizi*" adını veriyorlardı. Bu gelirin miktarını ve oranını belirleyen çeşitli etkenler olmakla birlikte, en ehemmiyetlisi kıymetli madenin hangi kaynaktan temin edildiği idi. Darphane'nin kıymetli maden temin ettiği ilk kaynak maden ocakları, diğeri ise piyasadaki yerli ve yabancı sikkelerdi. Maden ocakları devlet kontrolünde idare edildiği için Darphane'ye çok uygun şartlarda gümüş geliyordu. Bu durum da yüksek miktarda darp faizi elde edilmesini sağlıyordu. Maden ocağı kaynaklı gümüşün bıraktığı kârın oranı XVIII. yüzyıl boyunca artmıştır. Yapılan taşışlarla kuruşun değeri azalmasına rağmen devlet maden ocaklarından gelen gümüşe ödediği bedeli arttırmamıştır. Devletin kendi lehine maden üreticilerinin aleyhine uyguladığı fiskalist madencilik politikaları darp gelirini arttırırken, Osmanlı madenciliğinin üretimi potansiyeli üzerinde olumsuz etkiler uyandırmıştır.

Darphane'nin diğer bir hammadde kaynağı ise piyasadaki eski sikkelerdi. Bunlardan özellikle yabancı menşeli olanlar büyük önem taşıyordu. Yabancı sikkeleri toplayıp Osmanlı sikkelerine dönüştürürken Darphane gelir elde ediyordu. Bunu mümkün kılan en önemli faktör piyasalar arasında maden fiyatlarının farklı olmasıydı. Batıdan daha ucuz fiyattan gelen gümüş Osmanlı piyasasında satılıyordu. Arbitraj sayesinde Darphane uygun fiyata gümüş temin edebiliyordu. Ayrıca Osmanlı piyasasına gelen, Darphane'nin en çok talep ettiği sikke olan İspanyol riyalı yüksek oranda gümüş içeren, ama gümüş içeriğine göre nispeten düşük bir rayiçle toplanabilen bir sikkeydi. Darphane için çok cazip bir hammadde kaynağı idi. Bir diğer husus ise Osmanlıların maryaş olarak adlandırdıkları kreuzer adlı Habsburg sikkesi gibi mağşuş sikkeleri düşük bedelle toplayabilmesiydi. Bu tür sikkeler de Darphane'ye önemli oranda kazanç sağlıyordu.

Darphane'nin piyasadadan topladığı yerli sikkeleri kârlı bir hammadde kaynağı hâline getiren asıl faktörler ise taşışlar ve nakıs sikkelerin toplanması için yapılan operasyonlardı. Bu iki durumda da devlet eski sikkeleri nispeten daha düşük bir bedelle toplayabiliyordu. Resmi otoritelerin belirlediği fiyattan sikkelerin toplanması ve daha düşük gümüş içerikli sikkelerin basılması Darphane'nin kâr etmesini sağlıyordu.

²⁹ BOA., *HH.d.*, 22134; 24773.

³⁰ Bölükbaşı, *Darbhâne-i Âmire Osmanlı Sikkelerini Neden Tecdid Ediyordu*, s. 411 – 425; Bölükbaşı, *Yabancı Sikkeler*, s. 371-383; Bölükbaşı, *XVIII. Yüzyılın İkinci Yarısında Osmanlı Devleti'nde Gümüş Üretimi*, s. 51 – 71.

Darbhâne-i Âmire Para Basımından Nasıl Gelir Elde Ediyordu? (1766-1802 Yılları Arasındaki Verilere Göre)

Kaynaklar

Arşiv Belge ve Defterleri

Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)
Baş Muhasebe Defterleri (*D.B.Ş.M.d*): nr. 2515.
Maliyeden Müdevver Defterler (*MAD.d*): nr. 3141; nr. 3159.
Hazine-i Hassa Defterleri (*HH.d*): nr. 12070, nr. 22134, nr. 24773.
Hatt-ı Hümayun (HAT): 241/13547; 241/13551.
Cevdet Darphane (C.DRB): 63/3121.

Kitap, Makale ve Ansiklopedi Maddeleri

BAYKAL, B. S., “Osmanlı İmparatorluğu’nda XVII. ve XVIII. Yüzyıllar Boyunca Para Düzeni İle İlgili Belgeler”, *Türk Tarih Kurumu, Belgeler*, 1967, Cilt: IV, Sayı 7 – 8, s. 49 – 75.
BEYDİLLİ, Kemal, “İspanya” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 2001, Cilt: XIII, s. 162 – 170.
BÖLÜKBAŞI, Ömerül Faruk, “Darbhâne-i Âmire Osmanlı Sikkelerini Neden Tecdid Ediyordu? Para Emisyonuna Osmanlı Sikkelerinin Katkısı (1766 - 1802)”, *Aşk İle Çalışan Yorulmaz, Ali Akyıldız Armağanı*, ed. M.Y. Ertaş, İ. Yurdakul, Ö. F. Bölükbaşı, İstanbul 2024, s. 411 – 425.
BÖLÜKBAŞI, Ömerül Faruk, “Darphane Defterleri Işığında Osmanlı Piyasasında Yabancı Sikkeler” *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, 47, İstanbul 2022, 345-384.
BÖLÜKBAŞI, Ömerül Faruk, “İstanbul’da Doğan Bir Osmanlı Sikkesi: Kuruş (Yeni Belge ve Tespitler Işığında Osmanlı Kuruşunun Ortaya Çıkış Hikâyesi)”, *Osmanlı İstanbulu VI*, İstanbul 2019, 399 – 415.
BÖLÜKBAŞI, Ömerül Faruk, “Osmanlı Madencilikini Darphane Defterleri Üzerinden Okumak: XVIII. Yüzyılın İkinci Yarısında Osmanlı Devleti’nde Gümüş Üretimi” *Tarih Dergisi*, Cilt: 78, Sayı: 2022/3, s. 51 – 71.
BÖLÜKBAŞI, Ömerül Faruk, *XVIII. Yüzyılın İkinci Yarısında Darbhâne-i Amire*, İstanbul 2013.
CHOKSY, G. D., “Sir Dudley North’s Earliest Known Essay on Monies and Prices: Analysis of the Ottoman Empire’s Great Recoinage” *History of Political Economy*, Vol.: 39, Number: 3, 2007, s. 435 – 452.
ELDEM, Edhem, *French Trade in Istanbul in the Eighteenth Century*, Leiden 1999.
ELİBOL, Numan - KÜÇÜKKALAY, Mesut, “The Reasons and The Mechanism of Coin Trade Between Europe and The Ottoman Empire”, *Klasikten Moderne Osmanlı Ekonomisi*, ed. Arif Bilgin, Burhan Çağlar, İstanbul 2019, s. 95 – 106.
FLYNN, D. O. – GIRÁLDEZ, A., “Silver and Ottoman Monetary History in Global Perspective”, *The Journal of European Economic History*, Vol.: 31, Number: 1, 2002, s. 9 – 43.
GENÇ, Mehmet, “Osmanlılar: İktisadî ve Ticarî Yapı”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt: XXXIII, İstanbul 2007, 525 – 532.
SAHİLLİOĞLU, Halil, “Akçe” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt: II, İstanbul 1989, 224 – 227.
SYREET, E. Frangakis, *18. Yüzyılda İzmir’de Ticaret (1700-1820)*, çev. Ç. Diken, İzmir 2006.
TUFAN, Turan, “Osmanlı – İspanyol Karadeniz Ticaret Müzakereleri ve İspanya’nın Karadeniz Ticaretine Girişi”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt: 7, Sayı: 32, s. 252 – 271.

“İyi Yayın Üzerine Kılavuzlar ve Yayın Etiği Komitesi’nin (COPE) Davranış Kuralları” çerçevesinde aşağıdaki beyanlara yer verilmiştir. / The following statements are included within the framework of “Guidelines on Good Publication and the Code of Conduct of the Publication Ethics Committee (COPE)”:

Etik Kurul Belgesi/Ethics Committee Approval: Makale, Etik Kurul Belgesi gerektirmemektedir./Article does not require an Ethics Committee Approval.

Çıkar Çatışması Beyanı/Declaration of Conflicting Interests: Bu makalenin araştırması, yazarlığı veya yayınlanmasıyla ilgili olarak yazarların potansiyel bir çıkar çatışması yoktur. / There is no potential conflict of interest for the authors regarding the research, authorship or publication of this article.